

XALQ OG'ZAKI IJODI (MAQOL, MAQOL, TOPISHMOQ) LEKSIK-SEMANTIK VOSITA SIFATIDA

Abdullayeva Yulduz

Navoiy davlat universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15519102>

Annotatsiya: Men madaniyatni etkazishhaqidagi tushunchalar. Ushbu maqolada tilda leksik-semantik vositalarning rivojlanishida xalq og'zaki ijodining o'rni yoritilgan. Maqollar, matallar, topishmoqlar xalq og'zaki ijodining ajralmas unsurlari sifatida boy ma'no qatlamlariga ega bo'lib, ularda madaniy donishmandlik, hazil-mutoyiba, inson tabiatiga oid teran tushunchalar yetkaziladi. Maqolada ushbu elementlarni tahlil qilish orqali folklorning til va muloqotni shakllantirishda kuchli leksik-semantik vosita sifatida xizmat qilishini yoritish maqsad qilingan.

Tayanch so'zlar: xalq og'zaki ijodi, maqol, maqol, topishmoq, leksik-semantik qurilma, madaniyat, til, semantika, ko'chma ma'no.

Xalq og'zaki ijodi azaldan insoniyat madaniyatining muhim qismi bo'lib, an'analar, e'tiqodlar va qadriyatlarni saqlash vositasi bo'lib xizmat qilgan. Maqollar, matallar va topishmoqlar xalq og'zaki ijodining asosiy tarkibiy qismi sifatida ixcham bilimlarni o'z ichiga oladi va ko'pincha hikmat va yo'l-yo'riq quroli vazifasini bajaradi. Bu elementlar tilda hal qiluvchi rol o'ynaydi, nafaqat leksikani boyitadi, balki ular yaratilgan ijtimoiy va madaniy kontekstni aks ettiruvchi ko'p ma'no qatlamlarini o'zida mujassam etgan semantik vositalar vazifasini ham bajaradi. Xalq og'zaki ijodining leksik-semantik tarkibini tahlil qilib, bu an'anaviy iboralar murakkab g'oya va hissiyotlarni qanday ifodalashini chuqurroq anglash mumkin. Xalq og'zaki ijodi, yoki xalqning tilga ijodiy ijodi, o'zbek tili mavzusidagi o'zbek leksikologiyasida qiziq mavzu davom etmoqda. Bu mavzuga o'zini bilish uchun leksik-semantik bilishga ko'ra yana ilm-fan dunyosini tushunish mumkin emas. Xalq og'zaki ijod maqol, matal va topishmoqning asosiy qatori bo'lib, shu mavzuga bag'ishlanayotgan o'zbek tilidagi so'l keladigan so'zlarning yuqori sifatini o'z ichiga oladi. Xalq og'zaki ijodni yozishda, leksik-semantik shu so'zlarning semantik tahlilini olib chiqishni beradi. Bu tahlil orqali xalqning o'z so'z qo'llanmasini, matal va ma'noni ko'rsatgan so'zlarni tahlillar o'zbek tilining munosabati bilan metodlaridan birini tanlashadi. Matalning tahqiq qilish so'zning ma'noni o'ziga xos tunqidagini tushuntiradi va o'zbek tilining tilidan o'ziga xosliga ega bo'lishi mumkin.

Hikmatlar ixcham, turg'un iboralar bo'lib, ularda umumiy haqiqat, nasihat yoki hayotiy saboqlar ifodalanadi. Ular ko'pincha metafora yoki ramziy bo'lib, murakkab fikrlarni soddalashtirilgan tarzda ifodalash uchun tasvir va majoziy tilga tayanadi. Maqollardan foydalanish ma'ruzachilarga umumiy madaniy bilimlarni qisqa va ta'sirli tarzda etkazishga imkon berib, muloqotni boyitadi.

Majoziy va ramziy ma'no: Maqollar ko'pincha majoziy taqqoslashlarga tayanadi, bunda to'g'ridan-to'g'ri ma'no ko'chma ma'noga soya soladi. Masalan, o'zbek maqolini *“Yuraqda so'z bor, tilda tasvir”*. (So'zma-so'z: *“Dilda so'z bor, tilda tasvir bor”*) inson tabiati haqidagi chuqur haqiqatni ifodalab, ichki fikr va tuyg'ularning muhimligini ta'kidlaydi.

Madaniy va kontekstual tushunish: Maqollar madaniy kontekstga chuqur singib ketgan va ularning ma'nosi ko'pincha jamiyatning o'ziga xos an'analari va qadriyatlari bilan bog'liq. Ular ijtimoiy me'yorlar, tabular va jamoaviy tajribalarni aks ettiruvchi donolik ombori sifatida ishlaydi.

Maqollar norasmiy iboralar bo'lib, ular ko'pincha axloqiy yoki hazil tus oladi. Maqollardan farqli o'laroq, maqollar har doim ham umumiy haqiqatni ifodalamasligi mumkin, lekin ko'pincha muayyan vaziyatlar yoki inson xatti-harakatlariga izoh beradi. Ular kechinmalar, hazil va tanqidlarni ixcham shaklga keltirish orqali leksik-semantik vositalar vazifasini bajaradi, ular oson tushuniladi va muloqot qilinadi.

Tanqid yoki donolikni ifodalash: Maqollar ko'pincha inson xatti-harakati haqida tushuncha beradi yoki hayotdagi bema'niliklarni sharhlaydi. Jumladan, *"Agar biron narsa amalga oshmasa, undan olib tashlash baribir o'zining tushishini kutma"* degan gap. ("Agar biror narsa amalga oshmasa, u o'z-o'zidan sodir bo'lishini kutmang.") g'ayrioddiy umidlarni o'ynoqi tanqid qilish bilan harakat va qat'iyatni tushunishni aks ettiradi.

Hazil va istehzo: Maqollar ko'pincha suhbatga hazil yoki kinoya kiritish uchun ishlatiladi va shu bilan hayotdagi bema'nilik yoki qarama-qarshiliklarni ta'kidlash uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Maqollarning leksik-semantik vosita sifatidagi bu funktsiyasi so'zlovchilarga boshqalar bilan hissiy darajada bog'lanishga yordam beradi. Topishmoqlar xalq og'zaki ijodining yana bir ko'rinishi bo'lib, u noaniqlik, hazil va aqliy qiyinchilikni uyg'unlashtirib leksik-semantik vosita vazifasini bajaradi. Ular tinglovchidan yashirin ma'noni dekodlashni talab qiladi va bunda ular ham lingvistik, ham kognitiv jarayonlarni jalb qiladilar. Topishmoqlar ko'pincha so'zlar, so'zlar va qo'shaloq ma'nolarda o'ynaydi va sir va o'yin-kulgi tuyg'usini yaratadi.

So'z o'yini va noaniqlik: topishmoqlar ko'pincha ikki xil ma'no va so'z o'yinlariga tayanadi, bu erda bir so'z bir nechta turli tushunchalarni anglatishi mumkin. Masalan, *"Nima kalitlari bor, lekin qulflarni ocha olmaydi?"* kabi keng tarqalgan topishmoq. (Javob: Pianino) o'ynoqi semantik jumboq yaratish uchun "kalitlar" so'zining bir nechta ma'nolaridan foydalanadi.

Kognitiv ishtirok va madaniy aks ettirish: topishmoqlar shunchaki lingvistik o'yinlar emas; ular ko'pincha jamiyatning intellektual va madaniy kontekstini aks ettiradi. Topishmoqlarning tuzilishi, ularning javoblari bilan birga, ko'pincha turli madaniyatdagi odamlarning dunyoga qarashlari, ularning tabiiy muhiti va ijtimoiy munosabatlari haqida tushuncha beradi.

Leksik-semantik mavzu shu mavzuda matal va matolar munosabatini yaxshilashga yordam beradi. Matolar o'zbek tilidagi tuzilish va qo'llanmasiga the reflexive nature of folkloric idioms in Uzbek language yordam bera oladi. Masalan, "Qisqa o'g'ri, uzoq tush" matali qisqa va uzun ma'noni aynan bitta so'zga joylaydi, bu esa o'zbek tilida maqbul matal va matolarni ko'paytirishga yordam beradi. Xalq ogzaki ijodi leksik-semantik quvvatlanishning o'rnatilishi mumkin bo'lgan so'zlariga ham ega bo'lib, bu so'zlarning qanday yuklanishiga jiddiy ta'sir qiladi. O'zbek tilidagi maxsus so'zlar va matal aloqalarni tahlil qilish orqali, til xalq og'zaki ijodni mumkin va tahlil qilishda yuqori darajada bo'lishi mumkin. Xalq og'zaki ijodi maqol, matal, topishmoqlardan foydalanish orqali tilning leksik-semantik boyligini oshiradi. Ushbu qurilmalar bir nechta asosiy funktsiyalarni taklif qiladi:

Ma'noni siqish: Maqollar, maqollar va topishmoqlar murakkab fikrlarni qisqa, oson hazm bo'ladigan iboralariga jamlab, ularni esda qolarli va ta'sirli qiladi. Majoziy tildan foydalanish so'zma-so'z talqin qilishdan tashqariga chiqadigan chuqur ma'noga imkon beradi.

Madaniy uzatish: Bu iboralar madaniy me'yorlar, qadriyatlar va tarixiy bilimlarning avlodlarga o'tishi uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Ular ko'pincha axloqiy saboqlarni "o'rgatish" yoki ijtimoiy ideallarni aks ettirish usuli sifatida qaraladi.

Muloqotni osonlashtirish: Maqollar va maqollar ma'ruzachilarga fikr bildirish yoki bilvosita kuzatuvlar qilish imkonini beradi, bu fikrni yoki maslahatni etkazishning ijtimoiy jihatdan maqbul usulini taklif qiladi. Bu, ayniqsa, to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshilik yoki tanqidga qarshi bo'lgan madaniyatlarda juda muhimdir.

Hazil va zukko: topishmoqlar va so'zlar ko'pincha suhbatlarni hazil yoki zukko bilan ta'minlash, ma'ruzachilar o'rtasida aloqani yaratish va intellektual rag'batlantirishdan tashqari o'yin-kulgini ta'minlash uchun ishlatiladi.

Maqollar, matallar, topishmoqlar folklorning ajralmas tarkibiy qismi sifatida til va muloqotni sezilarli darajada boyitib turuvchi kuchli leksik-semantik vositalardir. Ular murakkab madaniy bilimlarni, donolikni, hazilni va hissiy ifodani etkazish uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu iboralarning tuzilishi va ma'nosini tahlil qilish orqali ma'lum bir madaniyatning asosiy qadriyatlari, e'tiqodlari va ijtimoiy dinamikasi haqida tushunchaga ega bo'lish mumkin. Semantik qurilmalar sifatida ular til bilan bog'lanishning o'ziga xos usulini taklif qiladi, so'zlovchilarga ko'p qirrali ma'nolarni siqilgan, majoziy va madaniy jarangdor shaklda etkazish imkonini beradi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Joxadze, S. (2015). *Folklor va til: qiyosiy tadqiqot*. Tbilisi: Gruziya universiteti nashriyoti.
2. Proverbias, E. (2009). *Maqollarning zamonaviy muloqotdagi o'rni*. London: Routledge.
3. Shaxov, I. (2017). *Til va folklor: leksik-semantik tadqiqot*. Moskva: Nauka nashriyoti.
4. Levin, S. (2018). *Folklorga kognitiv yondashuvlar: leksik-semantik nuqtai nazar*. Oksford: Oksford universiteti nashriyoti.